

Сўнгги пайтлари Чингизхон шахсига нисбатан бўлган кизикиш яна кучайди. Унинг хаёти ва ижтимоий фаолиятини акс эттирувчи илмий, тарихий ва бадиий асарлар ёзилиб, кинофилмлар ишланди. Катор илмий-амалий анжуманлар ўтказилиб, жуда кўп китоблар нашр этилди. Айрим мамлакатларда кафелар, ресторанлар, корхоналар, жамоатчилик марказлари унинг номи билан атала бошланди. Козогистон республикасида “Чингизхон” номли сигаретани ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Ушбу сигаретанинг олд ва ён томонларига мана бундай сўзлар битилган: “Эти уникальные сигареты высшего качества, обладающие превосходным вкусом, сделаны из элитных сортов табака для свободных и гордых людей, живущих в Казахстане — потомков Великой империи Чингисхана, простирившейся от Черного моря до Тихого океана”.

Тижоратни сиёсатга айлантирувчи бундай уринишлар халклар ўртасидаги дўстлик гоёларига зарар келтиради ва умуман яхшиликка олиб бормади.

Мўғулистон республикаси пойтахти Улан Баторда умумий киймати ўн тўққиз миллион долларни ташкил этувчи хайкални тиклаш ишлари бошланиб кетган. Шу билан бирга, Мўғулистонда ва Марказий Осиёдаги айрим мамлакатларда Чингизхоннинг сунъий кабрлари тикланиб, хашаматли макбаралар қурилмоқда. Макбаралар пештокига “Чингизхон — туркий халклар рахнамоси” деган шиорлар ёзиб қўйилмоқда.

Тўғри, тарихий шахслар хаёти, уларнинг тарих сахнасида тутган ўрни, мавқеи хақида илмий мақолалар битилиши, бадиий асарлар ёзилиши, филмлар ишланиши исбот талаб этилмайдиган ҳақиқат. Демокчимизки, ўтмиш ҳақиқатларини бузиш, уни сохта, гайриилмий тушунчалар билан бўяб-бежаб талкин этиш тарихни сохталаштиришга олиб келади.

Бу ерда гап Чингизхон шахсини асоссиз равишда макташ, уни кўкларга кўтариш, идеаллаштириш хусусида бормоқда.

Тарихий шахслар хақида бир томонлама карашлар, ноилмий, сохта фикр юритишлар оддий хаваскор тарихчилар томонидан айтилса, бу ҳақда махсус сўз юритиб ўтиришнинг хожати бўлмас эди. Афсуски, Чингизхон шахсини ҳар қандай камчиликлардан холи саркарда, идеал давлат арбоби, туркий халкларнинг рахнамоси, миллий-озодлик ҳаракатларининг йўлбошчиси сифатида мактаётганлар орасида таникли давлат ва жамоат ҳамда фан арбобларини ҳам учратамиз.

“Киргиз давлатчилиги ва халқ эпоси “Манас” китобида Чингизхоннинг ижтимоий-сиёсий фаолияти тўғрисида батафсил сўз юритилади. Муаллифнинг фикрича, “Чингизхон босқини” деган иборани ўйлаб ишлатиш керак, негаки, “унинг босқинчилиги хусусида тўқилган романтик карашлар шунчаки бир мифдир”.

Козок олими Калибек Дониёровнинг “Чингизхон тарихи” китобида куйидаги сатрлар билан танишамиз. “Чингизхон, — деб ёзади у, — келиб чиқиши жихатидан наинки туркий, балки козок ҳамдир, тўғрироғи, у козок давлатининг асосчисидир”.

Шунга ўхшаш гайриилмий фикрларни Керейхон Амонжўловнинг “Туркий халкларнинг тарихи” китобида ҳам учратиш мумкин.

Энди таникли козок ёзувчиси, “Юлдуз” журналининг бош муҳаррири Мухтор Магауннинг “Чингизхоннинг шарофати” номли мақоласи хусусида тўхталиб ўтайлик. Мақола бошдан-оёқ Чингизхон шахсини улуглаш, макташ, кўкларга кўтариш руҳи билан сугорилган. “Козок халқининг асл халқ сифатида сакланиб қолиши, — деб ёзади муаллиф, — Чингизхоннинг саъй-ҳаракатлари туфайли рўй берган. Агар Чингизхон

кўшинлари Хоразмшоҳ кўшинларини тор-мор килиб, мажаклаб ташламаганида, козок халки бир умр куллик занжирида қолиб кетар эди”.

Ушбу сатрлар билан танишган ўқувчининг хайратдан ёқа ушламаслиги иложсиз. Негаки, муаллиф Чингизхон навкарларининг Ўтрор сингари шаҳар ва кишлоқларни ёндириб, теп-текис қилгани, бегуноҳ аёллар, болалар, қарияларни қириб битирганини билиб-билмасликка олади.

Холбуки, Чингизхон етакчилигидаги шафқатсиз кўшинлар Эрон ва Ўрта Осиёдаги мингйиллик мухташам, обод шаҳарларни вайрон қилиб, култепаларга айлантирган. Амударёга тўгон қуриб, гўзал Урганч шаҳрини сувга бостирган. Бир ҳафта давомида дарёда чакалоклар йиғлаётган бешиқлар, гўдак болалар, чоллар, кампирлар, мажруҳ қасаллар оқиб турган. Марв шаҳрини Чингизхон кўшинлари ишғол қилганларида жангда ўлдирилганларни ўн уч кун давомида йиғиб олганлар.

Шу муносабат билан айтиб ўтиш лозимки, тарихий манбаларда Чингизхон халқ озошлик ҳаракатининг раҳнамоси эмаслиги, аксинча, у асоратга солган халқлар унга қарши миллий-озошлик ҳаракатларини олиб борганликлари ҳам қайд этилган. Бу ҳақда Мирзо Улугбек, Шаҳобиддин Насавий, Ибн ал-Асир, Ибн Батута асарларида кенг ва муфассал маълумотлар берилган.

Академик А.Т.Фоменко ва тарихчи Л.Гумилев ҳам Чингизхоннинг ижобий ишлари ҳусусида фикр юрита туриб, унинг олий ирққа мансублиги, буюк сарқарда, бағрикенг инсон эканлиги ва славянлар билан қатишиб, қон-қариндош бўлиб кетганлигини фахр билан тилга оладилар.

Савол тугилади: хўш, Чингизхоннинг ижобий ишлари нималардан иборат? Нега айрим муаллифлар нуқул унинг қамчиликларини ҳаспўшлаш билан шугулланадилар. Бу шунчаки шахсий қарашми ёки қор миллий манфаатлар нуқтаи назаридан айтилган энгил-елпи фикрларми?

Чингизхонни улугловчи муаллифлар уни “халқ озошлик ҳаракатининг раҳнамоси” сифатида ҳам таъриф қилар эканлар, ўз фикрлари, қарашларини “Чингизхоннинг ҳаёт йўли”, “Олтин шажара”, “Ясо” қитоблари асосида исбот қилишга уринадилар. Лекин уларнинг ҳеч бири бу қитобларнинг муаллифлари қимлар бўлган, қимларнинг манфаатларига мослаб ёзилганлиги ҳақида қурқ ҳам этмайдилар. Аксинча, Чингизхон ва унинг авлодлари Темур Малик, Жалолиддин, Маҳмуд Торобий етакчилигидаги миллий-озошлик ҳаракатларини шафқатсизларча қонга ботирган.

Чингизхон истилоси ҳақида ёзилган Рашидиддиннинг “Жоме ут-тавориҳ”, Ибн ал-Асирнинг “Тарих ал-қомил”, Мирзо Улугбекнинг “Тўрт улус тарихи”, Абулғозининг “Шажараи турк”, Евгений Кичановнинг “Жизнь Тимучжина, думающего покорить мир” асарларида ва бошқа қўпгина қитобларда мўғуллар босқини, вайрон бўлган қон-саноксиз эллар, қуртлар ҳаёти ҳаққоний тасвирланган.

Мирзо Улугбекнинг “Тўрт улус тарихи” асарида ёзилишича, “Рабиюлаввал ойи охирилари сана 607, мувофиқи йилон йили ул уч нафар нахс юлдузли қофир ўттиз минг қиёматасар лашқар билан қайси шаҳарга дучор бўлмасинлар, ўша шаҳар халқини қаҳр-қазаб билан даҳр тупроғига баробар қилдилар. Жайхун дарёсидан ўтиб, Балхга яқинлашганларидан кейин, Хуросоннинг баъзи вилоятларини, Ирок, Озарбойжон ва Ширвоннинг ақсар шаҳарларини азоб-укубатларга гирифтор қилдилар”. “Улар ҳеч қимни аямас эдилар, — деб ҳикоя қилади ўша қонли воқеаларнинг гувоҳи бўлган араб сайёҳи ва тарихчиси Ибн ал-Асир, — аёлларни, қарияларни, болаларни қатл этдилар. Орқада бирон шаҳарни қолдирмай, ер билан текислаб ўтар эдилар”.

Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, Чингизхон кўшинларининг хужуми туфайли ер юзидаги бир мингдан ортик шахар ахолиси кирилиб, ер билан яксон килинган, сугориш тармоклари издан чиқарилган, маданият ўчоқлари бутунлай йўқ килинган. Сўнгги пайтлари тарихчилар Чингизхон босқинининг кенг илмий жамоатчиликка маълум бўлмаган айрим қирраларини очишга муваффақ бўлмоқдалар.

Шу жihatдан Р.Рахмоналиевнинг “Турклар салтанати” деб номланган илмий-тадқиқоти ибратлидир. Ушбу асарда кўпгина архив материаллари катори генерал-лейтенант, профессор М.И.Иваниннинг 1842 йили Русия армия бош штабида “О военном искусстве и завоеваниях монголо-татар и среднеазиатских народов при Чингизхане” деб номланган доклади тилга олинган. Маълумки, бу доклад матни узок йиллар мобайнида махфий саклаб келинган. Докладда тилга олиншича, Чингизхоннинг Ўтрорга юборган савдогарлари калъа хоқими Кайрхон одамлари томонидан эмас, балки, атайлаб уруш чиқариш учун мўгул айгоқчилари томонидан ўлдирилганлиги бир канча далиллар асосида исбот этилган. Аммо бу хали узил-кесил тарихий ҳақиқат дегани эмас, албатта. Хулоса сифатида шуни айтмоқчимизки, тарих ўтмиш ва келажак кўзгуси, бинобарин, уни шахсий карашлар ёки тор миллий манфаатлар нуқтаи назаридан талкин этиш тарих илмини сохталаштиришга олиб келади.

**Пирмат Шермухамедов,
Профессор**